

BEL €20 - INT €25
Afgiftekamoor Brugge - Tweemaandelijkse tijdschrift

Dossier Mixing & Stacking

NL / FR

307

Architecture in Belgium

1010au, Binst - ORG, Bovenbouw, Bulk - Jan Vermeulen, Felt, FVWW, MSA - Ney, Plusoffice, SNCDA - Richard Venlet, Suède 36 - Base, UAU Collectiv, Wim Goes, XDGA

	5	Edito <i>Eline Dehullu</i>	
DOSSIER: MIXING & STACKING	6	Plusoffice, Hi! Site, Grimbergen 'Iedereen praat erover, wij doen het!' <i>Joeri De Bruyn</i>	Project
	15	'De woon-werkstad' <i>Pieter T'Jonck</i>	Achtergrond
	22	FVWW, Zilverkwartier en Agfa Gevaert-site, Berchem 'Samenleven met een industrieel verleden' <i>Bart Tritsmans</i>	Project
	29	'Stapelen, mengen en delen' <i>Guillaume Vanneste</i>	Rondetafelgesprek
	34	Binst - ORG, City Campus, Anderlecht 'Leven in de brouwerij' <i>Eline Dehullu</i>	Project
	41	'Verweving naar waarde geschat' <i>Liesbeth Huybrechts</i>	Achtergrond
	46	Team Vlaams Bouwmeester Open Oproep Kantoren DDS en Verko, Dendermonde <i>Pieter T'Jonck</i>	Bijdrage
	52	Beeldessay <i>Jeroen Verrecht</i>	Opinie
	RECENTE PROJECTEN	60	Bovenbouw - Caruso St John - DDS+, Royale Belge, Brussel 'Whiskykleurige mix' <i>Christophe Van Gerrewey</i>
67		Felt, Care Villa, Merksplas 'Wit op groen' <i>Tim Peeters</i>	Project
72		Studio SNCDA - Richard Venlet, Musée Royal de Mariemont, Morlanwelz 'Dit is geen villa' <i>Eloïse Perrillon</i>	Project
79		Suède 36 - Base, Porte de Ninove, Molenbeek 'Rust in het oog van de storm' <i>Victoire Chancel</i>	Project
82		Wim Goes, Gallery House, Landegem 'Temperarchitectuur' <i>Dominique Pieters</i>	Project
WEDSTRIJD		88	Fédération Wallonie-Bruxelles, Cellule architecture Passerelle de l'Arche, Doornik <i>Sophie Dawance</i>
LABEL	94	Bouwmeester Maître Architecte 'Jaagt de stad baby's weg?' <i>Pauline Cabrit en Aurélien Ramos</i>	Bijdrage
PRODUCT NEWS	100	<i>Viviane Eeman</i>	
PORTRET	106	V+, Brussel <i>Amaryllis Jacobs</i>	Bureau
	108	51N4E, Brussel <i>Eline Dehullu</i>	Bureau
STUDENT	110	UGent 'De Club' <i>Eline Dehullu</i>	Atelier
	112	EPFL 'Studio Baukunst' <i>Amaryllis Jacobs</i>	Atelier
NIEUWS	114	EM2N City Factory 'Een andere architectuur van de stad' <i>Pieter T'Jonck</i>	Boek
	116	ICA Ouvrir l'espace, Namur 'Regeneratieve open ruimte' <i>Eline Dehullu</i>	Expo
	118	Kunstbiënnale Venetië 2024 'De ander, dat zijn wij' <i>Eline Dehullu</i>	Expo
	120	Triënnale Brugge 2024 'Spaces of Possibility' <i>Hera Van Sande</i>	Expo

REDACTIE
EN TEAM

Artistiek directeur
Amaryllis Jacobs
Hoofd publicaties
Eline Dehullu
Hoofd expo's en lezingen
Lara Molino
Projectleider
Céline Van de Velde
Productiecoördinator
Grégoire Maus
Verantwoordelijke communicatie en pers
Louise Van Laethem
Guilliana Venlet

Office manager en verantwoordelijke abonnementen
Deborah Schwarzbaum
office@a-plus.be
abonnement@a-plus.be
Verantwoordelijke advertenties en sponsoring
Rita Minissi
rita.minissi@mima.be
+32 497 500 292
Voorzitter raad van bestuur
Philémon Wachtelaer
Ondervoorzitter
Anne Sophie Nottebaert

Secretaris
Geert De Groote
Penningmeester
Stéphanie Lorfèvre
Leden
Petra Decouttere
Paul Dujardin
Christiane Gerlach
Ruben Goots
Nicolas Hemeleers
Jo Huygh
Anne Ledroit
Isabelle Vanhoonacker

Redactieraad
Gilles Debrun
Elodie Degavre
Nicolas Hemeleers
Kelly Hendriks
Hera Van Sande
Guillaume Vanneste
Ward Verbakel

FREELANCE
MEDEWERKERS

Vormgeving
Terry Kritis
Grafiek rug
Bernardo Berga
Vertalingen
Eva Van Walle^{NL}
Alain Kinsella^{FR}
Antoon Wouters Product news
Copy-writing
Charlotte Bonduel^{NL}
Copy-editing
controltaaldelete.be^{NL}
Benoît Francès^{FR}

Druk
die Keure, Brugge
A+ is een uitgave van ICASD
Informatiecentrum voor
Architectuur, Stedenbouw
en Design.
Verantwoordelijke uitgever
Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3
1000 Brussel
www.a-plus.be

Copyrights
Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag
worden vervoelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt in enige vorm of openige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn of haar bijdrage.

Beeldcover
Plusoffice, Hi! Site,
Grimbergen © Pieter Rabijns

AUTEURS

Pauline Cabrit
is landschapsarchitect en stedenbouwkundige. Ze werkt al meer dan 10 jaar in België, voornamelijk voor openbare instellingen (Charleroi Bouwmeester, citydev.brussels), waar ze zich richt op openbare ruimtes, burgerparticipatie en tijdelijke huisvesting.

Victoire Chancel
is architect (ULB) en studeerde film in Parijs. Sinds 2015 voert ze een doctoraatsonderzoek (FWO) uit naar de manier waarop een ontwerp is opgebouwd en de paradoxale relatie ervan met de realisatie.

Sophie Dawance
is architect en stedenbouwkundige. Ze doceert aan de Faculteit Architectuur van de ULiège en ontwikkelt haar professionele praktijk binnen het Collectif ipé, waar ze stedenbouwkundige projecten leidt die gericht zijn op de sociale ontwikkeling van de stad.

Joeri De Bruyn
studeerde filosofie in Antwerpen en Leuven. Van 2001 tot 2008 werkte hij als eindredacteur bij A+. Daarna richtte hij de uitgeverij en productiehuis Public Space op.

Liesbeth Huybrechts
is hoofddocent aan de Faculteit Architectuur en Kunst van de UHasselt. Ze maakt tevens deel uit van de onderzoeksgroep ArcK. Ze is vicedirecteur van de Doctoral School Behavioral Sciences and Humanities.

Tim Peeters
is een Nederlandse architect die in Brussel woont. Hij werkt momenteel voor ontwerpgroep Org als projectarchitect en stedenbouwkundige. In 2022 was hij medeoprichter van Falsework, een onderzoeksen ontwerpbureau gevestigd in Rotterdam en Brussel.

Eloïse Perrillon
is architect, afgestudeerd aan ENSA Saint-Etienne en La Cambre-Horta Brussel. Naast haar eigen praktijk werkt ze ook binnen het Brusselse bureau Bauclub.

Dominique Pieters
werkt als architectuurjournalist. Ze doceert aan de TU Delft (NL) en de KULeuven (Brussel en Gent). Als ervaren gids van architectuurreizen richtte ze in 2017 de architectuurreisorganisatie Planopli op.

Aurélien Ramos
is landschapsarchitect en stedenbouwkundige. Hij doceert stedenbouw aan de Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne. Zijn werk en onderzoek richt zich op de openbare ruimte.

Bart Tritsmans
doceert aan de Universiteit Antwerpen. In 2014 behaalde hij een doctoraat in geschiedenis (Universiteit Antwerpen) en bouwkunde (Vrije Universiteit Brussel). Zijn onderzoek richt zich op de historische evolutie van stedelijk groen.

Pieter T'Jonck
is architect. Hij schrijft over architectuur, beeldende kunst en podiumkunsten voor verschillende Belgische en buitenlandse kranten en tijdschriften. Hij werkt voor de radiozender Klara.

Christophe Van Gerrewey
is architectuur- en literatuurtheoreticus. In 2014 doceerde hij aan de UGent met een onderzoek naar de geschriften van architectuurcriticus Geert Bekaert. Hij werkt als hoogleraar architectuurtheorie aan de École Polytechnique Fédérale de Lausanne in Zwitserland.

Hera Van Sande
is ingenieur-architect. Ze studeerde af aan de Universiteit Gent in 1991. Momenteel is ze artistiek directeur van Archipel vzw. Ze doceert aan de Vrije Universiteit Brussel en de KU Leuven. Sinds 2014 is ze partner bij Juno Architects, tegenwoordig MOP+JUNO.

Guillaume Vanneste
is een ingenieur-architect met een doctoraat in stedenbouw. Hij is medeoprichter van vvv architecture urbanisme. Hij doceert aan de faculteit Architectuur van LOCI-UCLouvain en aan de universiteit van Luik (ULiège).

ADVERTEERDERS

Aliplast
Architect@Work
Beal International
Bega
Caparol
Deceuninck
Febe
Geberit
Ital Trade
Jung
Niko

Renson
Reynaers
Rockfon
Stone
Viessmann
Vola
Wienerberger
Zuurv

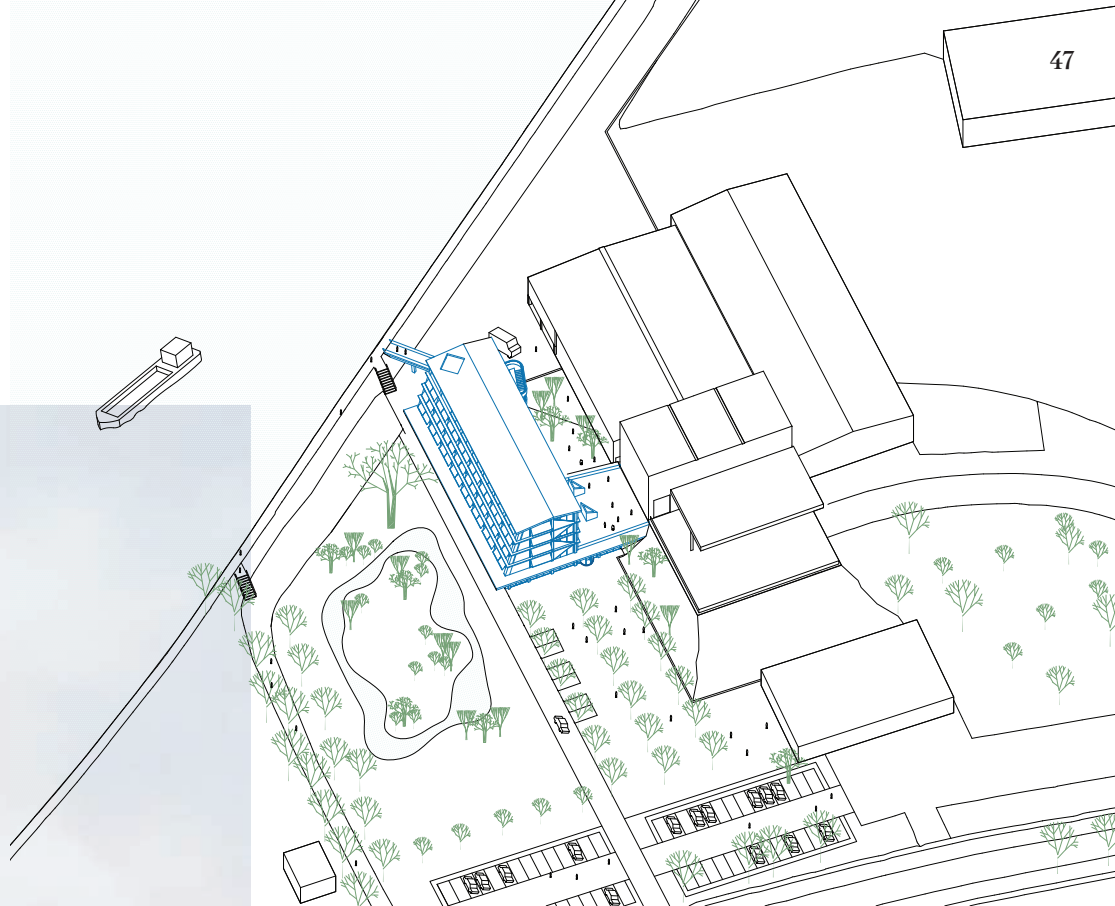

ERRATA

- Het project Belgian Beer World is een realisatie van Robbrecht en Daem architecten, Bureau d'Études en Architectures Urbaines en Popoff architectes. (A+306, p. 22)
- Het project van BC Architects in de Ardennen wordt niet vervaardigd met leisteen maar met zandsteen. (A+306, p. 80)

‘Duurzame, circulaire bouwmethodes waren in deze opgave bijna een vanzelfsprekendheid. Je voelde aan alles dat de dubbelorganisatie op zoek was naar een gebouw dat hun nieuwe politiek kon symboliseren, zowel qua werk als qua omgang met natuur, water en industrie.’

↔ Het winnende project van Bulk architecten en Studio Jan Vermeulen voor een nieuw gebouw voor DDS en Verko in Dendermonde ziet eruit als een potige ruïne, met een elementaire, krachtige opbouw van negen zware, volledig zichtbare, betonnen portieken van vijf etages hoog.

Proef op de som

Decennialang werden industrieterreinen bebouwd volgens dezelfde logica: vrijstaande volumes van één bouwlaag, met daaromheen ruime bedieningswegen en parkeervelden. Zeker in watergevoelige gebieden is dat niet langer acceptabel. Een reorganisatie dringt zich op, met meer compacte en waar mogelijk gestapelde gebouwen en meer onverharde ruimte. De nieuwe kantoren van DDS en Verko op het industrieterrein Eegene in Appels, Dendermonde, zijn daarvan een goed voorbeeld.

Pieter T'Jonck

In Appels maakt de Schelde een grote U-bocht daar waar de recht getrokken Dender tussen Appels en Dendermonde op de Schelde aansluit. In die bocht ligt een prachtig, drassig landschap. Mensen zetten hier in de loop der tijd de vruchtbare grond langs de rivieren duurzaam naar hun hand door intensieve irrigatie, aanpassingen aan de stroombedding en dijken. Het jaagpad op de dijk langs de Scheldeoever biedt er een vergezicht op. Toch merk je weinig van dat schoons als je via de N416 Appels doorkruist. De lintbebouwing, met eerst vooral woningen en daarna baanwinkels, garages en een industrieterrein in Eegene, beneemt het zicht op dat landschap. Ook dat is mensenwerk, maar duurzaam is het niet, zeker niet nu de Denderstreek steeds kwetsbaarder blijkt voor overstroming. Dat maakt van de overmatige verharding rond al die bouwsels een doorn in het oog.

Niet verwonderlijk dus dat de opdracht voor een nieuw kantoorgebouw voor twee intercommunales, DDS en Verko, inzet op een andere aanpak van dit industrieterrein. DDS (Dender, Durme, Schelde) is het intergemeentelijk samenwerkingsverband voor de socio-economische ontwikkeling in de regio Dendermonde. Verko is een afvalintercommunale. Beide delen nu een kantoorgebouw in Eegene. Het is een wat saaie schakeling van gelijkvloerse lokalen met platte daken, geschikt rond een groot, verhard binnenplein met siervijvers en dito groen. Vlak ernaast ligt de 'Breker', een betonnen breekinstallatie. De toegang ertoe ligt op een verhoogd plateau, bediend door een forse hellingbaan. Tussen dat plateau en de N416 (die hier Bevrijdingslaan heet), ligt ook de kringloopwinkelloods. Opmerkelijk is dat er vóór de kantoren nog heel wat onverharde ruimte ligt, net als tussen de zij- en achterkant en de Scheldedijk. Daar staat ook een mooie bomenrij, dwars op de straat.

Dat was niet het enige aanknopingspunt voor de ontwerpers die deelnamen aan Open Oproep 4301 van het Team Vlaams Bouwmeester voor een nieuw gebouw voor DDS en Verko. De organisaties vroegen expliciet om een flexibel in te delen gebouw dat ook aan andere organisaties ruim-

te kon bieden voor bijeenkomsten en eventueel huisvesting. Een kleinere footprint (oftewel: de hoogte in gaan), een uitkijkpunt op het dak, een verbinding met het jaagpad op de dijk en herstel van het landschap stonden ook op het verlanglijstje. Duurzame, circulaire bouwmethodes waren in deze opgave bijna een vanzelfsprekendheid. Je voelde aan alles dat de dubbelorganisatie op zoek was naar een gebouw dat hun nieuwe politiek kon symboliseren, zowel qua werk als qua omgang met natuur, water en industrie.

Niemand had dat beter begrepen dan de combinatie Bulk architecten en Studio Jan Vermeulen. Zoals ze zelf ook beweren, ziet hun gebouw eruit als een potige ruïne, een bolwerk aan de Schelde dat de eeuwen kan trotseren. Dat zit 'm vooral in de elementaire, krachtige opbouw met negen zware, volledig zichtbare, betonnen portieken van vijf etages hoog, ingeplant om de 5,4 meter. Dat is de enige structuur, afgezien van verbindingsbalken in de langse gevels en lift-, trap- en leidingkokers. Al het andere is invulling. Dat geldt voor de kopwanden – houtconstructies afgewerkt met organisch plaatmateriaal –, voor de vloeren opgebouwd uit CLT-liggers en uiteraard voor de raamconstructies, verhoogde vloeren en technieken. Je ziet meteen hoe het gebouw ontmanteld of aangepast zou kunnen worden, maar dan niet op de hightech manier die in de jaren 1990 in zwang was (en soms helemaal niet zo hightech of circulair was als het leek). Hier geen spektakeltechnologie: schroeven en bouten volstaan. Dat is niet alleen circulair: het gebouw is haast zijn eigen handleiding voor mogelijke verbouwingen.

Het bijzondere is dat de benen van de portieken aan de westzijde, de waterkant, schuin staan. Het gevolg is dat het gebouw per etage minder breed wordt aan de westkant. Dat geeft het gebouw iets stoers, alsof het zich schrap zet. De ontwerpers voegen daar nog een andere associatie aan toe: zij zien hun gebouw als een soort boekensteun die tegen de bestaande 'Breker' en alle andere industrieloosden op het terrein aan geschoven is als een stop, een duidelijke markering van de grens tussen het verharde industriegebied en het min of meer driehoekige gebied langs het water dat zij als een natuurpark willen heraanleggen.

Die verspringende vloeren hebben echter ook een functionele logica. Kolommen onder de portieken, op 5,4 meter van de oostzijde verdelen elke etage in een dubbele strook. Aan de oostzijde met zijn rechte gevel, die uitkijkt over de 'Breker' en het industrieterrein, bevinden zich trappen, liften, kokers en dienstlokalen, maar ook nog heel wat vrij bruikbare ruimte. Aan de 'schuine' westzijde, met uitzicht over het water, bevinden zich de kernfuncties. Waar nodig zijn hier vloervelden niet ingevuld. Zo werd de conferentieruimte die het programma vraagt, ingebracht door één eta

Dossier

→ In het ontwerp van Low architecten wordt het hele terrein opgebroken om een natuurlijk landschap aan te leggen. Het nieuwe gebouw gaat geen duidelijke relatie aan met bestaande gebouwen als de 'Breker'.

← Agwa ging het verst in de logica van behoud door de 'Breker' als een apart programmaonderdeel voor conferenties en andere publieke activiteiten te beschouwen. Zo kwamen ze uit bij een kleine nieuwbouw, waarvan de gevel met kalkhennep is bekleed.

↓ Label - Dorvan-Bory ontwikkelde een krachtig beeld, maar overspeelde daarin zijn hand met al te ingewikkelde vormen en landschappelijke ingrepen.

↑ Baukunst zette het meest in op een heldere, aanpasbare structuur. Ze plaatsten twee modulaire volumes van dubbelhoge etages met daktuin en -terrassen aan weerszijden van een niet-geklimatiseerde doorgang en dekten het geheel af met een serredak.

gevloer weg te laten en in mobiele wanden te voorzien op de begane grond. Een inschuifbare tribune garandeert dat de ruimte toch flexibel in gebruik blijft. Maar het zou ook zo anders georganiseerd kunnen worden.

De intentie van de ontwerpers om met hun gebouw een grens te trekken op het terrein blijkt niet alleen uit de opmerkelijke vorm. Die krijgt pas zijn volle effect door de bijzondere inplanting. Het gebouw staat dwars op de Verbindingslaan, op zo'n 20 meter ten westen van de 'Breker'. Het voegt zich zo naar de organisatie van het industrieterrein, maar kondigt met zijn smalle front de toekomstige verdichting (de ontwerpers spreken van 'milde stedelijkheid') ervan aan. Toch staat het gebouw niet hooghartig alleen. Het reikt naar de naburige 'Breker' met een overgangsvolume, dat meteen de ingangspartij is, op de begane grond. Het terras op het dak ervan sluit aan op het verhoogde voorplein van de 'Breker', zodat de communicatie tussen beide gebouwen verzekerd is.

Tegelijk schoven de ontwerpers het gebouw zo ver mogelijk naar het noorden, tot bijna tegen de Scheldedijk aan. Vanaf de dijk en het toekomstige natuurpark toont het gebouw zich zo juist enorm breed, en verhuult het al wat erachter ligt. Door die positie volstaat een bruggetje van zo'n 20 meter lang en een kleine 5 meter breed om van het jaagpad boven de dijk door te lopen naar een terras op de eerste etage aan de noordzijde van het gebouw. Daar kunnen bezoekers via een imposante buitentrap naar het balkon op de vijfde etage, waar ze een prachtig vergezicht over de Scheldevlakte krijgen. Deze positie biedt ook vanuit het gebouw een indrukwekkend uitzicht over de Scheldevlakte.

Het nieuwe gebouw organiseert op die plek ook op een vanzelfsprekende wijze het omliggende landschap. Aan de kant van de Schelde bedachten de ontwerpers samen met Cluster Landschap & Stedenbouw een watertuin met wadi-structuur die aansluit op het natuurlijke landschap. Het ontwerp neemt de bestaande bomenrij in zich op. Tussen het gebouw en de Verbindingslaan komt een halfverhard voorplein, met nieuw aangeplante bomen als schaduw dak. Het plein bedient ook de kringloopwinkel. Tussen het gebouw en de 'Breker' ten slotte ligt een schaduw tuin. Op de begane grond zorgt een luifel aan de west- en zuidzijde voor een zachte overgang tussen binnen en buiten. De zonnetenten aan de west- en zuidzijde voegen daar een levendige, menselijke noot aan toe.

Bulk + Vermeulen beantwoordde zo de vraag van de opdrachtgever op uitmuntende wijze, maar ze waren niet de enigen met een voorliefde voor

zo'n elementaire, heldere structuur te midden van een hersteld landschap. Low deed het met een nog iets kleinere footprint, maar opteerde ervoor om het nieuwe gebouw te plaatsen op het binnenplein van de bestaande kantoren, zodat die ongehinderd konden functioneren tot aan de oplevering van het nieuwe gebouw. Daarna zou het hele terrein opgebroken worden om een natuurlijk landschap aan te leggen. Het gebouw kwam zo echter dicht bij de Verbindingslaan te liggen, zonder duidelijke relatie met bestaande gebouwen als de 'Breker'.

Agwa ging dan weer het verst in de logica van behoud door de 'Breker' als een apart programma-onderdeel voor conferenties en andere publieke activiteiten te beschouwen en zo met een nog veel kleinere nieuwbouw, met een gevel van kalkhennep, uit te komen. Die nieuwbouw schoven ze nog meer naar het westen toe om zo maximaal aan te sluiten op dijk en jaagpad. Een luifel werd hier het bindteken tussen 'Breker' en nieuwbouw.

Baukunst zette het meest in op een heldere, aanpasbare structuur. Ze plaatsten twee modulaire volumes van dubbelhoge etages met daktuin en -terrassen aan weerszijden van een niet-geklimateerde doorgang en dekten het geheel af met een serredak. Binnen die constructie waren tussenvloeren in hout mogelijk. De aandacht voor deze performante opzet ging echter ten koste van die voor de inplanting. Label + Dorvan-Bory ten slotte deed, net als Bulk + Vermeulen, een poging om een krachtig beeld te ontwikkelen, maar over speelde daarin zijn hand met al te ingewikkelde vormen en landschappelijke ingrepen.

Hoe dan ook gaat het hier om een verzameling bijzonder interessante en doordachte ontwerpen, die duidelijk maken dat circulaire industrieterreinen en -gebouwen geen verre wensdroom, maar een haalbare kaart zijn. ▲ ■ ●

In samenwerking met

BWMSTR
Team
Vlaams
Bouwmeester

Assignment

All-inclusive study assignment for the construction of offices for the service association Dender, Durme, Schelde and the inter-municipal waste agency Verko in Dendermonde

Location

Bevrijdingslaan 201, 9200 Dendermonde

Client

Dienstverlenende vereniging DDS

Allocation

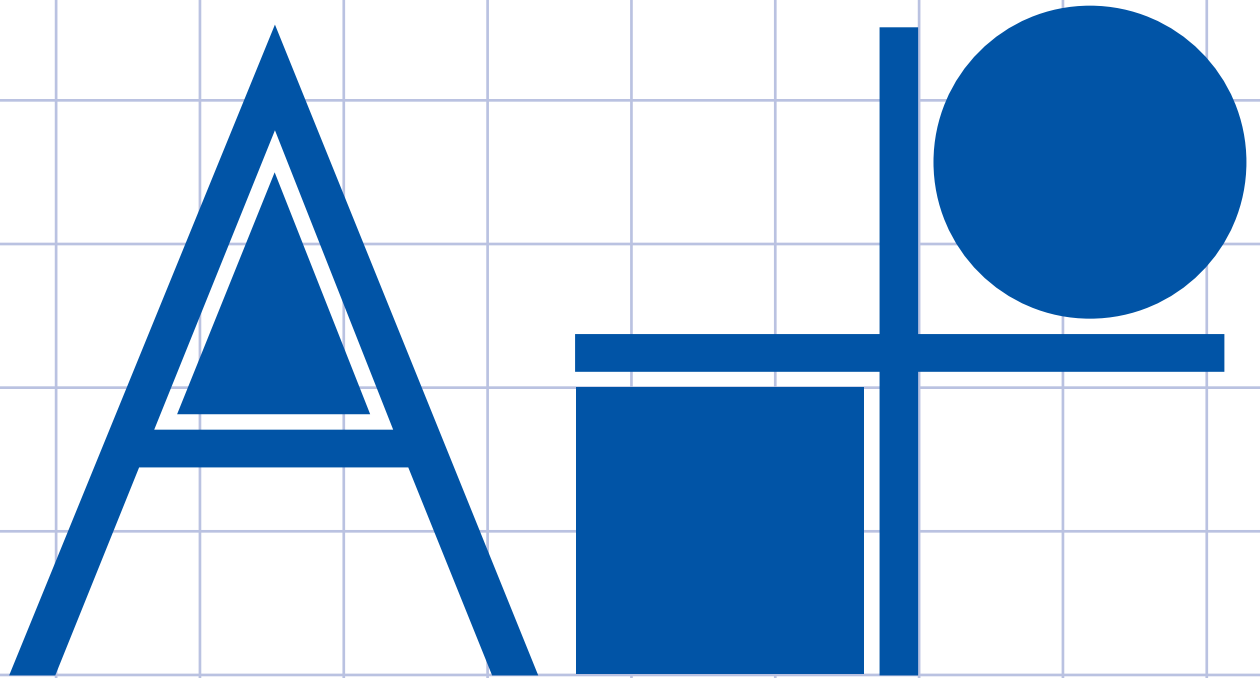
Open Call of the Flemish Government Architect (OO4301)

Estimated budget

€5.150.000 (excl. VAT and fees)

Selected offices

- Bulk Architecten, Studio Jan Vermeulen
- AgwA
- Baukunst
- Label architecture, Nicolas Dorval-Bory architects
- Low architecten

15.04 **Mixing & Stacking** A+307 Magazine release

22.04 **Junya Ishigami** A+ Lecture, Bozar

17.06 **Textile & Texture** A+308 Magazine release

24.09 **Identity & Iconism** A+309 Magazine release

15.10 **Rotor** A+ Exhibition & Lecture, Bozar
Material Flows

09.12 **Special by Rotor** A+310 Magazine release
Material Flows

Info and tickets

a-plus.be / Bozar, Centre for Fine Arts, Rue Ravensteinstraat 33, Brussels /
Royal Museum of Fine Arts, Rue du Musée, Museumstraat 5, Brussels

A+ Classic 4 nummers &
1 speciale uitgave/jaar

€ 99 (incl. btw)

A+ Student/Intern 4 nummers &
1 speciale uitgave/jaar

€ 59 (incl. btw)

A+ More 1 Classic abonnement + duotickets voor lezingen,
tentoonstellingen, vip-events en vernissages +
toegang tot ons digitale tijdschriftenarchief

€ 250 (incl. btw)

A+ Corporate Packagedeal met meerdere
abbonementen.
Meer info op a-plus.be

vanaf € 250 (incl. btw)

Abonneer je nu op A+!

Abonneer je op a-plus.be/nl/abonnement. Of stuur een mail naar abonnement@a-plus.be. Dank je!
ICASD vzw - IBAN: BE25 3101 3956 3282 - BIC: BBRUBEBB